

Kur'an Yorumunda Siyakın Yeri (Zemahşeri'nin Keşşâfı Özelinde)

Dr. Avnullah Enes ATEŞ

(İstanbul: Kitabî Yayınları, 2018, 166 s.)

Ömer TİRYAKİ*

Kur'an'ın doğru anlaşılmasında; nahviyle, sarfiyle, belagatiyle Arap dilinin çok iyi bir şekilde kavranması en önemli unsurdur. Bununla birlikte bu dille ifade edilen şeyin, kimlere, ne zaman, ne için ve hangi bağlamda söylendiği de söylenenin en doğru şekilde anlaşılması için gerekli olan önemli unsurlardandır. Tüm bunların bilinmesi de siyakın bilinmesiyle mümkün olacağından siyak Kur'an yorumunda çok önemli bir yere sahiptir.

Daha önce bu konuyla alakalı çalışmalar yapılmış olup, A. Enes Ateş de konunun önemli oluşu ve özellikle Zemahşeri tarafından da sıkça kullanılmış olması sebebiyle bu çalışmayı kaleme almıştır. Eser, gerek Kur'an'ın doğru anlaşılması hususunda can alıcı bir konuma sahip olan siyaki ele almasıyla gerekse tefsir geleneğinde çok önemli bir yere sahip olan Keşşâfı konu edinmesiyle alanında çok büyük bir boşluğu doldurmuştur. Ayrıca Kur'an yorumunda belagatin etkisine somut örneklerle işaret etmesi bakımından derli toplu bir çalışma olduğu söylenebilir. Ancak şu kadarı var ki belagat terimleri örneklendirilirken klasik kaynaklardan hareket etmek yerine gündelik dilden hareket e pratikte okuyucu açısından faydalı olsa da bilimsel olarak bir nakısa gibi durmaktadır. Zira verilen örnekler denetlenebilir olmamakla birlikte örneklere dipnotla da işaret edilmemektedir.

Yazar kitabı, "Siyakın Kavramsal Çerçevesi", "Siyakın Unsurları" ve "Keşşâf'ta Siyakın Yeri" olmak üzere üç ana başlık altında incelemektedir. Ateş, giriş bölümünde araştırmanın konusu, kapsamı, önemi, amacı ve yöntemi gibi başlıklar altında siyakın Kur'an yorumunda ne denli öneme sahip olduğunu, özelde de Zemahşeri'nin neden seçildiğini ifade edip ilgili literatürü de belirttiikten sonra kitabın birinci bölümüne geçmektedir.

* Din İşleri Yüksek Kurulu Uzman Yardımcısı, Diyanet İşleri Başkanlığı. omer.tiryaki1@diyanet.gov.tr.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6128-8472>.

Gönderim Tarihi: 08 Ağustos 2019. Kabul Tarihi: 24 Ekim 2019. Yayın Tarihi: 31 Ekim 2019. Kitap İncelemesi.
ATIF: Tiryaki, Ömer. "Kur'an Yorumunda Siyakın Yeri (Zemahşeri'nin Keşşâfı Özelinde), Avnullah Enes Ateş (İstanbul: Kitabî Yayınları, 2018)". *Tefsir Araştırmaları Dergisi (TADER)* 3 / 2 (Ekim 2019): 492-495.

Ateş, kitabın birinci bölümünü yedi alt başlıkta incelemektedir. Birinci başlıkta siyakın sözlük anlamlarını, ikinci başlıkta Kur'an'daki kullanımlarını, üçüncü başlıkta ise terim anlamı ve tarihi süreci ele almaktadır. Ateş'e göre siyak kelimesini "Mütekellimin kastına delalet eden lafzi karine" anlamında kullanarak literatüre kazandıran kişi İmam Şâfi (ö. 204/820) olup müfessirler içerisinde aynı anlamda ilk defa kullanan İmam Taberî'dir (ö 310/923) (s. 20-21). Ateş, Cüveynî ile birlikte siyak kavramının genişleyerek hâl karinesini de kapsar hale geldiğini, bu anlamıyla tefsir literatürüne Zemahşerî ile birlikte girdiğini belirtmektedir.

Birinci bölümün dördüncü alt başlığında Zemahşerî'nin siyak ve türevlerini kullanımını ele alan Ateş, Keşşâf tefsirinde siyakın Kur'an yorumuna etkisi dikkate alındığında bu türevlerden en çok sîka/sîkat fiillerinin ve mesâk/mesûka isimlerinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Beşinci başlıkta siyak-nas ilişkisi başlığı altında Ateş "Nas, farklı tevellere muhtemeldir ve hangi anlamının esas olduğu siyakla ortaya çıkar. Bu açıdan siyak nassın maksut anlamını belirleyici bir konuma sahiptir." ifadelerine yer verdikten sonra siyak olmaksızın anlaşılması zor olan işâratü'n-nas, delâletü'n-nas ve iktidâü'n-nas kavramlarını örnekleriyle birlikte ele alarak siyakın nasla olan ilişkisini detaylandırmıştır (s. 35). Yazar altıncı başlık altında siyak-belagat ilişkisini ele almaktadır. "Kelâmın söylendiği durumun gözetilip gözetilmemesi belagat sıfatını kelâma verecek yegâne mihenk taşıdır.", "Kur'an'ın siyak açısından incelenmesi demek, ayetlerin belîğ oluşunu ortaya çıkarmak demektir.", "Ortada belîğ bir kelim varsa bunun siyakının bilinmesi gerekir. Ayrıca bu belîğ kelâmın kendi dizgisi ve yapısı bu kelâmın siyakına bir ipucudur." gibi cümlelerle Ateş, belagat-siyak ilişkisinin son derece önemli olduğunu vurguladıktan sonra bu tezini birtakım örneklerle daha açık hale getirmeye çalışmıştır (s. 39-40).

Birinci bölümün son alt başlığı olan siyak-münâsebâtü'l-Kur'an ilişkisi kısmında bu alanların birbirleriyle nasıl bir ilişkisi olduğunu ele almakla birlikte asıl söylemek istediğini, "Siyak, sebep, münasebet ise sonuçtur." ifadesiyle dile getirmiştir (s.45). Ateş, aynı başlık altında "Şevkânî'nin münasebet eleştirisi ve bu eleştirilere yanıtlar" başlığını da ele almış ve sonuç itibarıyla Şevkânî'nin öne sürdüğü gerekçelerin çok basit gerekçeler olduğunu ifade etmiş, ayrıca kendisinin de tefsirinde defalarca münasebet kurmaya çalıştığını örnekleriyle birlikte ortaya koymuştur.

Ateş, kitabın ikinci bölümünde temelde siyakın iç ve dış unsurlarını birtakım alt başlıklarla incelemektedir. Konuya giriş yapmadan önce iç unsur ve dış unsur söyleminden neyi kastettiğini, "İç unsur ile kelimelerin seçimi, cümle içerisindeki tanzimi ve cümlelerin kendi içindeki uyum ve tertibi; dış unsur ile de bu cümlenin söylendiği tarihsel bağlam ve muhataplar kastedilmektedir." ifadeleriyle dile getirmektedir (s.55). Yazarımız ilk olarak iç unsurları ele almış ve bu başlık altında

“Kelimelerin seçimi ve yapısı”, “Ayetlerin İç Dizilimi”, “Ayetlerin Dizilimi” ve “Kur'an'ın Bütünlüğü” başlıklarını her birine birkaç örnek vermek suretiyle incelemektedir.

Ateş bu bölümün ikinci başlığı olan “Dış Unsurlar” bölümünde Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğuna, kelamın ise lafzi bir delalete sahip olduğundan bu lafızları dinleyen, kavrayan bir muhatap kitle olması gerektiğine ve bu kitlenin yaşadığı zaman ve mekânın, örf ve adetlerinin büyük önem arz ettiğine dikkat çekmektedir. Ateş'e göre ayetlerin lafzı dışında kalan; ayetlerin indiği coğrafya, kültür, muhatap kitle, ayetlerin iniş sebepleri ve bu ayetlerle alakalı rivayetler dış unsurlardandır. Dahası bu dış unsurlara konu olan şeyler rivayete dayalı olduğu için rivayetlerin tevsiki önem arz etmektedir. İlgili rivayetlerin hadis ilminin kriterlerine göre incelenmesi gerektiğini vurgulayan Ateş, günümüzdeki müfessirlerin büyük çoğunluğunun bu rivayetleri kullanırken de eleştiri konusu yaparken de bu kriterleri göz ardı ettiklerini dile getirmektedir. Dış unsurları, “İlgili hadisler”, “Nüzul Sebepleri”, “Zaman ve Mekân bilgisi” ve “Nüzul Ortamıyla İlgili Bilgiler” başlıkları altında örnekleriyle birlikte inceleyen yazarımız ilgili hadisler başlığı altında “Siyakın dış unsurlarından sayılan rivayetlerin, sahih olması şartıyla metin içi siyaka tercih edilmesi gerekir.” (s.72) diyerek tefsirde geçerli olacak temel bir kaideyi ortaya çıkarmaktadır. Ateş'in bu bölümde en çok dikkat çektiği mesele, gerek ilgili hadislerle, gerekse nüzul sebepleriyle alakalı, dış unsurlar bağlamında gelen rivayetlerin mevsûkiyeti noktasında çok dikkatli olunması gerektiğidir. Şu kadarı var ki Ateş'e göre müfessirlerin büyük çoğunluğunun bir rivayeti aralarında manevi bir uzlaşma varmışçasına kitaplarına almış olmaları o rivayetin metin içi siyaka tercih için yeterli sebeptir.

Bu bölümün üçüncü ve son başlığında ise Ateş siyakın anlama etkisini örnekle birlikte izah etmektedir. “Siyak karinesi Kur'an'ı doğru anlama noktasında bir mihenk taşı görevi üstlenmektedir. Ayetlere gelişi güzel, tarafgir, mezhebi, siyasi vb. anlamların yüklenmesine siyak engel olur.” diyerek siyakın anlam üzerindeki etkisinin ne kadar önemli olduğunu dile getirmiştir (s.90).

“Zemahşerî'nin tefsirinde siyak, ayetleri yorumlamada merkezi bir konuma sahiptir.” (s. 97) ifadeleriyle başlayan kitabın üçüncü bölümünde Keşşâf'ta siyakın yeri konu edinmektedir. Yazar bu bölüme Zemahşerî'nin siyakı itimat yaptığı noktaların müstakil başlıklar halinde ele alınacağını ve siyakın öncelendiği veya ötelendiği durumların da değerlendirileceğini ifade ettikten sonra başlanmaktadır. Bu bölümü on altı başlıkta ele alan Ateş her konuyla alakalı örnekleri getirip gereken değerlendirmeleri yaptıktan sonra bir diğer başlığa geçmektedir.

Bölümün birinci başlığı olan “Kelimenin Anlamını Tespit” başlığı altında kelimelerin delalet ettikleri manaların değişken olduğunu, dolayısıyla kelimelerin mutlak olarak hangi anlama geldiğini zikretmektense buldukları siyaka göre değerlendirmenin daha isabetli olacağı, Zemahşerî'nin de

bunu tefsirinde çokça yaptığı anlatılmaya çalışılmıştır. Ateş, Keşşâf'ta yer alan, gerek siyakın iç unsurları gerekse dış unsurları dikkate alınarak yapılmış kelime anlam tespiti örneklerini, siyakın hangi unsuru kullanılarak tespit edildiğini belirterek zikretmektedir. Kelimelerin cümle içinde farklı i'rab vecihlerine sahip olabileceğini, bu tür durumlarda da siyakın etkin rol oynayacağını ifade eden Ateş ikinci başlığını "Kelimenin irabının tespiti" olarak ele alıp Zemahşeri'nin siyakın unsurlarını kullanarak tespit ettiği i'rab örneklerini zikretmektedir.

Yazarımız aynı şekilde, "Kelime seçiminin yorumlanması", "Ayetlerin dizilişini yorumlama", "Ayetlerin tertibini yorumlama", "Ayetlerin anlamını yorumlama", "Kur'an kıssalarını yorumlama", "Mecazi ve kinayeli ifadeleri yorumlama", "Yorumlar arasında tercih ve değerlendirme" ve "Mutezileyi destekleme" başlıkları altında, başlıklar altında geçen örneklerde Zemahşeri'nin siyakı nasıl işlevsel bir şekilde kullandığını anlatmaktadır. Şu kadarı var ki Ateş son başlık olarak getirdiği "Mutezileyi destekleme" başlığının "Ayetlerin anlamını yorumlama" başlığında ele alınabileceğini fakat Zemahşeri'nin mezhebi bağlılığının ne derece olduğunu tespit sadedinde bu konuyu ayrı bir başlık halinde işlediğini dile getirmektedir. Zemahşeri'nin ayetleri yorumlarken beş temel esaslarına uyacak ve Ru'yetullâh, Halku'l-ef'âl gibi ehli-sünnete muhalif oldukları konularda, kendilerine delil teşkil edecek şekilde siyakı kullandığını ve bu yorumları yaparken de karşıt görüşü savunanlara çok ağır ve galiz sözler söylediğini ifade eden Ateş bu başlıktan hareketle Zemahşeri'nin iyi bir Mutezile savunucusu olduğunu ve Mutezilenin temel prensiplerini savunma konusunda siyak karinesini de kullandığının söylenebileceğini ifade etmektedir.

Ateş kitabın sonuç kısmında siyakın dikkate alınmadığı sözde etki hâsıl olmayacağı, siyak karinesi gözetilmeksizin mananın doğru anlaşılmasının mümkün olmadığı gibi ifadelerle siyakın Kur'an'ı anlamada ne kadar elzem olduğunu tekrar hatırlatarak siyakın etkisi ve katkısı bağlamında çalışmalara teşvik edilmesini bunun yanı sıra salt lafızcı metodun doğruya ulaştıramayacağını tekit edilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Zira Ateş'e göre lafız eksenli okumalar günümüzde bir hayli artmış ve bu yöntem yüzünden yeni nesillerin Kur'an telakkilerinde problemler zuhur etmeye başlamıştır. Herhangi sıradan bir kelamın bile bağlamsız farklı anlamlara gelebileceği ortadayken Kur'an'ın bağlamından ve nüzul ortamından bağımsız düşünülmesi art niyetli olunmasa dahi en basit ifadeyle cahilliktir. Kitabın içeriğine de kısaca değindikten sonra Zemahşeri'nin siyaka verdiği önemi ve daha ziyade siyakın iç unsurlarını kullandığını belirtmektedir. Neden Zemahşeri'yi tercih ettiğini ifade ederken onun Arap dili ve belagatini kullanma noktasında sonraki müfessirlere ilham kaynağı olduğunu söylemeyi de ihmal etmemiştir.